

ЗАЛУЧЕНІСТЬ У ДОБРОВІЛЬНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК КООПЕРАТИВНА ПРАКТИКА СОЛІДАРНОСТІ, ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ТОЛЕРАНТНОСТІ І ДОВІРИ

Розглянуті соціально-психологічні прояви залученості в добровільні об'єднання на основі даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2013 р. Аналіз засвідчив, що ті, хто залучений у добровільні об'єднання, більшою мірою схильні до установок солідарності, відповідальності та толерантності, ніж ті, хто не залучений. Натомість залучені й не залучені в добровільні об'єднання за показниками міжособистісної довіри переважно не відрізняються.

Рассмотрены социально-психологические проявления вовлеченности в добровольные объединения на основе данных социологического мониторинга Института социологии НАН Украины за 2013 г. Анализ показал, что те, кто вовлечен в добровольные объединения, в большей степени подвержены установкам солидарности, ответственности и толерантности, чем те, кто не вовлечен. В то же время по показателям межличностного доверия вовлеченные и не вовлеченные в добровольные объединения практически не отличаются.

The paper examines socio-psychological manifestations of involvement to voluntary associations as based on the data of sociological monitoring of the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine for 2013. The analysis has proved that individuals involved to voluntary associations are inclined to a higher extent to the lines of solidarity, responsibility, and tolerance than those who were not involved in these associations. However, both those involved and uninvolved in the voluntary associations are not mainly distinguished as to indicators of interpersonal trust.

Ключові слова: добровільне об'єднання, солідарність, відповідальність, толерантність, довіра.

Ключевые слова: добровольное объединение, солидарность, ответственность, толерантность, доверие.

Keywords: voluntary associations, solidarity, responsibility, tolerance, trust.

Участь у діяльності громадських організацій (на Заході прийнято говорити про “добровільні асоціації”, “товариства” чи “групи інтересів”) є важливою складовою розвитку громадянського суспільства. Поняття “добровільні об'єднання” більш адекватно відображає неформальність і реальність залученості людини в організації, які вимагають кооперації та переважно зосереджені на спеціалізованих інтересах. Подекуди діяльність цих організацій поширюється на більш масштабні суспільні проблеми. Ці групи історично стали виразниками ери модернізації та одним із головних способів структурування громадянського суспільства.

У дослідженнях участі населення в громадських організаціях України здебільшого привертають увагу до динаміки змін соціально-демографічних характеристик їхніх членів [1, 2, 3]. Виявлено, що члени громадських і політичних організацій вирізняються вищим рівнем освіти, інтересом до політики та користування Інтернетом, схильністю до активістських і демократичних цінностей та належністю до середньої верстви. Ці результати дають змогу приблизно змалювати соціальний портрет членів громадсько-політичних організацій. У безпосередньому вивченні чинників членства у громадських організаціях, крім зазначених, виявлено найбільший і найстабільніший вплив активних навичок дозвілля, зокрема спортивних [4]. З'ясовано також, що люди, які залучені у кооперативні (організаційні) практики, децю частіше декларують достатність юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів, ніж неактивні громадяни. Суб'єкти кооперативних практик залученості в добровільне об'єднання вирізняються

ініціативою і самостійністю під час розв'язання життєвих проблем, упевненістю у своїх силах, наявністю роботи, яка їм підходить, можливістю працювати з повною віддачею та рішучістю в досягненні своїх цілей [5, с. 282–283].

Однак отримані результати досліджень переважно фіксують лише об'єктивний зріз соціологічної інформації щодо участі у громадській організації. Бракує фіксації соціально-психологічних аспектів, які сприяють людям ефективно об'єднувати свої зусилля для обстоювання своїх інтересів та інтеграції всього суспільства. Як очевидні соціально-психологічні аспекти, що супроводжують залученість у добровільне об'єднання, часто виокремлюють традиційні показники інтегрованості – соціальну солідарність, відповідальність, толерантність та довіру.

Кооперативні (організаційні) практики громадян виявляються переважно через членство в організаціях, які сформовані з метою або впливу на ухвалення рішень у державному чи муніципальному управлінні, або обстоювання та реалізації спеціалізованих інтересів. Ці організації також можуть охоплювати дуже широкий спектр суспільних проблем.

Існує декілька пояснень причини об'єднання людей у громадські організації. Психологічне пояснення ґрунтується на інстинктивній потребі у спілкуванні, прагненні у самоствердженні. В опитуванні українських волонтерів, яке провів Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, виявлено, що найбільш поширеною їхньою навичкою є комунікабельність, на яку вказали 71% респондентів, натомість наступними найбільш поширеними навичками виявилися грамотність та ерудиція, на які вказали 32% респондентів [6, с. 20]. До того ж участь у громадських організаціях базується насамперед на потребі у соціальній ідентичності – почутті належності до певної соціальної групи. Оскільки потреби самоактуалізації та самоідентифікації стоять на верхніх щаблях ієрархії потреб А.Маслоу, то можна припустити, що участь у громадських організаціях беруть переважно люди, які

вже задовольнили нижчі потреби – фізіологічні, безпеки тощо. Натомість прагнення до певних вигод, реалізація якого потребує кооперації, спонукає людину до раціональних механізмів соціальної взаємодії та суперництва.

Якщо варіювати групи за мотивами об'єднання залежно від емоційного наповнення, то добровільні асоціації характеризуються меншою емоційністю, ніж сім'я чи друзі, деперсоналізацією відносин та прагненням досягти конкретної мети. Внаслідок взаємного впливу та взаємодії в асоціаціях їхні члени набувають досвіду відповідальності за колективні рішення. Люди з різних соціальних груп, об'єднані в асоціацію, стають набагато поміркованішими та толерантнішими [7, с. 45]. Встановлено, що молодіжна позанавчальна діяльність у добровільних асоціаціях сприяє громадянській активності у майбутньому, дорослому житті. Зокрема, найбільше заохочують подальшу політичну участь такі види молодіжної діяльності, як участь у студентських радах, товариствах, клубах обслуговування, музичних, драматичних та релігійних гуртках [8].

Виявлення детермінант громадянського суспільства часто пояснюють за допомогою теорії соціального капіталу. Соціальний капітал має різні прояви у традиціях громадянської культури певних країн. Теорія соціального капіталу стверджує, що громадянську активність зумовлює накопичений соціальний ресурс, а саме перебування у неформальних мережах, діяльність у громадських організаціях та довіра до людей і соціальних інститутів. Саме соціально-культурним факторам було надано перевагу в емпіричному дослідженні громадянської активності в сучасній Італії, яке здійснив авторський колектив на чолі з Р.Патнамом. Щільність членства в асоціаціях насамперед пов'язується із мірою міжособистісної довіри між громадянами та їхнім сприйняттям ступеня взаємності та сприяння [9, с. 199–226]. Схильність до соціальної взаємодії у місці проживання робить індивіда здатним до порозуміння з однодумцями. Р.Патнам зазначає: “З багатьох причин громадяни у громадянському суспільстві більш, ніж активні, про-

низані громадським духом та рівні. Порядні громадяни люб'язні, ввічливі та довіряють одне одному навіть тоді, коли суттєво відрізняються між собою. Громадянське суспільство не вільне від конфліктів. Та оскільки його громадяни мають усталені погляди на громадські питання, вони толерантні до своїх опонентів” [9, с. 111]. Здатність до взаємодії в процесі включення до добровільної організації формує кооперативні навички, що сприяє формуванню горизонтальних мереж громадянського суспільства. Реалізація спільних інтересів вимагає солідарності, відповідальності, довіри та толерантності.

Опис даних. Емпіричну базу дослідження соціально-психологічних аспектів залученості у добровільне об'єднання утворює масив емпіричних даних *соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України* за 2013 р. Вибіркова сукупність опитування становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі (автори вибірки: Н.Паніна, М.Чурилов). На першому щаблі здійснюють відбір населених пунктів (точок опитування), на другому – добір адрес (вихідних точок маршруту), на третьому – респондентів. Квотний скринінг на останньому щаблі дає можливість у підвибірках кожної області України зберігати пропорції населення за типом поселення (обласний центр/місто/село), статтю, віком і рівнем освіти, характерні для певної області й певного типу населеного пункту.

Результати. Попри зростання кількості зареєстрованих громадських об'єднань, число об'єднань, що реально функціонують, вочевидь, залишається на одному рівні. Якщо взяти за основу динаміку показника “не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів”, який зазвичай використовується у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України, то відповідно членством у громадських або політичних організаціях охоплено лише 14–17% дорослого населення України.

Розділ 2

Дещо змінений перелік альтернатив залученості у добровільні об'єднання у 2013 р. істотних коливань не виявив (табл. 1).

Таблиця 1
Відповіді українців на запитання “Членом яких громадських організацій, об'єднань або рухів Ви є?”, 2013 р.

<i>Перелік добровільних об'єднань</i>	n	%
Клуби за інтересами	42	2,3
Органи самоорганізації населення (ОСН)	8	0,4
Суспільно-політичний рух	15	0,8
Екологічний рух	9	0,5
Громадська організація, фонд, асоціація	15	0,8
Нетрадиційна профспілка	5	0,3
Творча спілка	14	0,8
Спортивний клуб, товариство	40	2,2
Професійне об'єднання	41	2,3
Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	35	1,9
Студентське товариство, молодіжна організація	30	1,7
Релігійна організація, церковна громада	55	3,1
Об'єднання фермерів	4	0,2
Інша організація, об'єднання, рух	10	0,6
Не належу до жодної з громадських організацій, об'єднань або рухів	1569	87,2

Можна стверджувати, що близько 13% населення залучені у різного роду добровільні об'єднання. Однак, якщо взяти окремо певне добровільне об'єднання, то залученість у нього залишається мізерною. Можна лише відзначити релігійні організації, професійні об'єднання, клуби за інтересами та спортивні товариства, в які залучено понад 2% населення. Останнім часом у великих містах набуває поширення об'єднання громадян України в різного роду клуби аматорів певної марки автомобіля, мотоцикла, прихильників бренду тощо. І хоча ці клуби за інтересами на перший погляд не мають громадянського спрямування, зрештою взаємодія та спілкування у клубах сприяють у

подальшому солідаризації та взаємодопомозі. Зокрема, активісти клубу допомагають один одному у випадках лікування родичів, аварій та інших негараздів.

Незважаючи на те, що, за даними Держкомстату України, кількість зареєстрованих громадських об'єднань постійно зростає, число реально функціонуючих об'єднань скоріше залишається на одному рівні. Не слід виключати ймовірності того, що таке членство подеколи не передбачає активної діяльності. Тобто стає проблематичним з'ясування кількості населення, залученого в реальні кооперативні практики. Тому лише виявлення соціально-психологічних наслідків залученості в добровільні об'єднання дасть змогу наблизитися до виявлення справжніх кооперативних практик.

Залученість у добровільне об'єднання передбачає активні дії задля реалізації своїх інтересів. Така реалізація передбачає наявність в індивіда певної соціально-психологічної готовності до дії, а саме настанов солідарності з певними подіями, людьми чи проблемами. *Солідарність* у даному випадку визначається як взаємопідтримка між членами соціуму, заснована на співчутті, співпереживанні та спорідненості. Індивідуальна схильність до солідарності – загострена небайдужість і співчуття до проблем суспільства – може стати характеристикою індивіда, який залучений у добровільне об'єднання. Соціетальна солідарність сприяє інтеграції суспільства в цілому. Якщо взяти за основу локальну проблематику проживання індивіда, то двовимірний аналіз даних соціологічного моніторингу за 2013 р. свідчить про правильність наших припущень (*табл. 2*).

Виявилося, що серед залучених у добровільні об'єднання готовність проявити солідарність зазначили більше половини – 56,3%, тоді як серед не залучених таких – 33,8%. Серед не залучених більший відсоток тих, хто не визначився із відповіддю. Схоже, що кооперативна практика через колективні форми активності формує почуття “Ми”, відчуття причетності особистості до справ своєї гро-

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання “Ви готові чи не готові, за наявності підтримки громадськості, проявити особисту ініціативу та включитися у вирішення актуальних проблем Вашого багатоквартирного будинку, вулиці, мікрорайону чи в цілому населеного пункту в межах Ваших можливостей?” серед залучених та не залучених у добровільну асоціацію, (%)

Варіанти відповіді	Залучені у добровільне об'єднання	Не залучені у добровільне об'єднання
Однозначно готовий	22,1	9,0
Скоріше готовий	34,2	24,8
Скоріше не готовий	16,5	21,0
Однозначно не готовий	11,7	22,9
Не знаю	15,6	22,3
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0

мади та переконання у необхідності свого внеску у громадську справу.

Готовність діяти вимагає іншої важливої соціально-психологічної характеристики – відчуття відповідальності за стан справ в оточуючому індивіда середовищі. *Соціальна відповідальність* визначається усвідомленою необхідністю дотримання індивідом основних правил спільної взаємодії у соціумі через суб'єктивний контроль над життєвими ситуаціями та подіями у суспільстві. Припускається, що цей феномен більшою мірою притаманний людям, які володіють навичками співпраці у соціальній групі. Це припущення загалом справджується, якщо порівняти групи залучених і не залучених у добровільне об'єднання (табл. 3).

З'ясувалося, що серед залучених у добровільні об'єднання повну чи часткову готовність нести відповідальність за стан справ в цілому в Україні зазначили 29,5% респондентів, тоді як серед не залучених таких виявилось 16%.

Якщо ж локалізувати масштаб об'єкта відповідальності місцем проживання, то частки суттєво зростуть (табл. 4). Серед залучених у добровільні об'єднання готовність нести

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання “Яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ у цілому в Україні?” серед залучених та не залучених у добровільну асоціацію, (%)

<i>Варіанти відповідей</i>	<i>Залучені у добровільне об'єднання</i>	<i>Не залучені у добровільне об'єднання</i>
Повну	4,3	1,5
Часткову	25,2	14,5
Ніяку	57,0	68,6
Важко відповісти	13,5	15,4
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання “Яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ у Вашому місті чи селі?” серед залучених та не залучених у добровільну асоціацію, (%)

<i>Варіанти відповіді</i>	<i>Залучені у добровільне об'єднання</i>	<i>Не залучені у добровільне об'єднання</i>
Повну	5,3	1,7
Часткову	34,7	22,3
Ніяку	45,3	59,6
Важко відповісти	14,7	16,4
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0

відповідальність за стан справ у своєму населеному пункті зазначили 40% респондентів, натомість серед не залучених таких – 24.

Процедури взаємодії та вироблення спільного рішення у добровільній асоціації, зміцнення горизонтальних зв'язків з іншими спільнотами та об'єднаннями вимагають від їхніх суб'єктів толерантності. *Толерантність* зазвичай визначається терпимістю до існування відмінних для індивіда цінностей, норм, моделей поведінки. Толерантність як чинник соціальної інтеграції виявляє себе переважно на мікрорівні при взаємодії з безпосереднім оточенням (наприклад, парадокс Лап'єра). Водночас наявність чи

відсутність толерантності у соціумі актуалізує певний зріз сприйняття великих соціальних груп, сприяючи соціальній інтеграції чи дезінтеграції. Взаємодія у добровільних об'єднаннях часто вимагає від індивіда сприйняття людей з іншими культурними моделями поведінки. Адже ефективність добровільного об'єднання залежить від взаєморозуміння та співпраці його членів. Порівняння рівнів культурної толерантності залучених і не залучених у добровільні об'єднання зафіксувало певні відмінності середніх балів (табл. 5)

Для порівняння середніх значень використовувався t-тест Ст'юдента для незалежних вибірок. Відмінності вважалися достовірними за рівня значущості $p < 0,05$. Виявилось, що гіпотеза про рівність середніх значень може бути відкинута для кожного з показників толерантності, оскільки рівень значущості t-статистики для середніх значень таких показників, як схильність до спілкування з людьми різних

Таблиця 5

Рівень культурної толерантності серед залучених та не залучених у добровільну асоціацію (за 7-бальною шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, а 7 – повністю погоджуюсь), бали

Наскільки Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з кожним із тверджень?	Залучені у добровільне об'єднання		Не залучені у добровільне об'єднання	
	Середнє значення	Стандартна похибка	Середнє значення	Стандартна похибка
Мені подобається спілкуватись з людьми різних культур	4,30	1,96	3,96	1,92
Я впевнений(а), що зможу впоратись зі стресами, прилаштовуючись до нової для мене культури	3,94	1,88	3,58	1,80
Мені подобається жити у незнайомому для мене культурному середовищі	3,33	1,85	3,04	1,79

культур (sig=0,014), психологічної адаптації до нової культури (sig=0,004) та схильність до проживання у незнайомому культурному середовищі (sig=0,027), є достатнім. Отже, з довірчою ймовірністю 0,95 можна стверджувати, що люди, які залучені у добровільні об'єднання, є дещо толерантніші, ніж ті, хто не залучений.

Крім солідарності, взаємної відповідальності та толерантності залученість у добровільні об'єднання породжує соціальні мережі на основі міжособистісної довіри. *Довіра* як соціально-психологічний феномен визначається певними очікуваннями на передбачувану поведінку соціальних суб'єктів або соціальних інститутів. Довіра на мікрорівні прискорює процеси соціального обміну, сприяючи інтеграції малих груп (міжособистісна довіра). Водночас довіра до соціальних інститутів зумовлює інтеграційні механізми у цілому соціумі та суспільстві (інституційна довіра). Порівняння груп залучених та не залучених у добровільну асоціацію за середніми балами показників міжособистісної довіри суттєвих відмінностей на перший погляд не зафіксувало (*табл. 6*).

Як і в попередньому випадку, для порівняння середніх значень використовувався t-тест Ст'юдента для незалеж-

Таблиця 6

Рівень міжособистісної довіри серед залучених та не залучених у добровільну асоціацію (за 5-бальною шкалою: 1 – зовсім не довіряю, а 5 – цілком довіряю), бали

Який рівень Вашої довіри...?	Залучені у добровільне об'єднання		Не залучені у добровільне об'єднання	
	Середнє значення	Стандартна похибка	Середнє значення	Стандартна похибка
Сім'ї та родичам	4,56	0,67	4,53	0,67
Співвітчизникам	3,40	0,91	3,35	0,86
Сусідам	3,45	1,03	3,42	0,97
Колегам	3,53	0,89	3,38	0,90

них вибірок. Відмінності вважалися достовірними при рівні значущості $p < 0,05$. Виявилось, що рівні значущості t-статистики для середніх значень таких показників, як довіра сім'ї та родичам ($\text{sig}=0,411$), довіра співвітчизникам ($\text{sig}=0,511$) та довіра сусідам ($\text{sig}=0,604$), є не достатніми, тому припущення про рівність середніх значень є загалом правильним. Натомість, рівень значущості t-статистики для середніх значень довіри до колег ($\text{sig}=0,023$) є достатнім, тому статистична гіпотеза про рівність середніх значень цього показника може бути відкинута. Таким чином, з довірчою ймовірністю 0,95 можна стверджувати, що у людей, які залучені у добровільні об'єднання, є дещо більший рівень довіри до колег, ніж ті, хто не залучений. Натомість за іншими показниками (довіра сім'ї та родичам, співвітчизникам, сусідам) залучені й не залучені в добровільні об'єднання загалом не відрізняються.

Висновки. Отже, схильність до установок солідарності, відповідальності та толерантності дає переваги суб'єктам кооперативних практик для самоактуалізації у соціальному житті: за умов соціально-економічної кризи кооперативні практики можуть стати визначальними чинниками формування оптимальних стратегій адаптації до різного роду труднощів. Досвід кооперативних практик дає змогу їхнім носіям інтегруватися як у локальні спільноти, так і в цілому в суспільство. Водночас відсутність суттєвих відмінностей за показниками міжособистісної довіри між групами залучених і не залучених у добровільні об'єднання на перший погляд свідчить про те, що міжособистісна довіра не є визначальною у формуванні кооперативних практик. Очевидно, що низький рівень інституціональної довіри в українському суспільстві негативно впливає і на міжособистісну довіру. Тому залученість у добровільне об'єднання ґрунтується насамперед на солідарності та відповідальності – як дієвих і подеколи вимушених чинниках, і лише згодом можна буде очікувати на зростання міжособистісної довіри.

Література

1. *Авуєва І.* Соціальний портрет членів соціальних рухів, громадських організацій та політичних партій / І.Авуєва // Українське суспільство – 2003 : соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 283–291.
2. *Бекешкіна І.* Члени громадських об'єднань як особлива соціальна група / І.Бекешкіна // Українське суспільство 1992–2008 : соціологічний моніторинг / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, доц. соц. наук М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – С. 382–395.
3. *Stegniy O.* Regional Factor of the Development of the Ukrainians' Political Culture / O.Stegniy // Ukrainian Sociological Review (2004–2005). – К. : Institute of Sociology NAS of Ukraine, 2007. – P. 88–121.
4. *Резнік О.С.* Членство у громадських організаціях як кооперативна практика / О.С.Резнік // Український соціум. – 2009. – № 2 (29). – С. 22–33.
5. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / Резнік О. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – 336 с.
6. *Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку* / [Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. та ін.]. – К. : Академпрес, 1999. – 112 с.
7. *Лейпхарт А.* Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Лейпхарт А. ; пер. с англ. ; под ред. А.М.Салмина, Г.В.Каменской. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
8. *McFarland D.A.* Bowling Young: How Youth Voluntary Associations Influence Adult Political Participation / D.A.McFarland, R.J.Thomas // American Sociological Review. – 2006. – Vol. 71, № 3. – P. 401–425.
9. *Патнам Р.* Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Патнам та ін. – К. : Основи, 2001. – 302 с.